

मन्ना डे - भाग ३



मन्ना डेच्या मुलाखतीचा गोषवारा पुढीलप्रमाणे:

प्रश्न : मन्ना डेजी, तुम्हाला मन्ना हे नाव कसे मिळाले ?

म.डे : माझे काका मला त्या नावाने हाक मारायचे. ते आंधळे होते. "मन्ना, मला हे दे, मन्ना मला ग्लासभर पाणी दे." असे ते म्हणायचे. मला माझे प्रबोध हे नाव मुळीच आवडत नसे. मी आनंदाने हे सर्व करीत असे. खास असे संगीत मला कधीच शिकवले गेले नाही. काका सतत गाणे म्हणतच असत. त्यामुळे घरात गाणे चालूच असे. अशा या कुटुंबात जन्मल्यामुळे मी स्वतःला भाग्यवान समजतो. माझे काका (के. सी. डे) हे वयाच्या १३व्या वर्षीच आंधळे झाले. परंतु वयाच्या १८व्या वर्षी ते पूर्ण तयारीनिशी गायक म्हणून लोकांच्या समोर आले. त्यांची दृष्टी गेल्यामुळेच त्यांना गायनात तरबेज करण्यात आले. हरिंद्रनाथ शील हे कुटुंबाचे मित्र होते. त्यांनीच काकांना संगीत शिकवले. काका त्यांच्याकडे ५ वर्षे संगीत शिकले. त्यामुळे पाहून पाहून मीही गाणे म्हणायला शिकलो. आम्ही सर्व एकत्रच रहात असू. अगदी आतासुद्धा कलकत्यात आम्ही एकत्रच राहतो. मला त्यांनी मोकळ्या आवाजात खणखणीत गायला शिकवले.

मी तेव्हा कॉलेजमध्ये गात असे - जास्त करून पाश्चिमात्य संगीत - जसे की बिंग क्रॉस्बी, फ्रँक सिनात्रा, पेरी कोमो, इ. इ.

प्रश्न : नॅट किंग कोल ?

म.डे : अर्थातच नॅट किंग कोल पण गायचो. हे सर्व गाताना माझ्या लक्षात आले की बापरे, संगीतक्षेत्र

किती अफाट आहे ! शिकण्याला मर्यादाच नाहीय. माझ्या काकांच्या गायनशैलीचा माझ्यावर असलेला पगडा मी नंतर बदलला. परंतु गायन मात्र सदैव चालूच राहिले. एस्. डी. बर्मन मला सांगायचे की गुरुजींची शिकवण आठवून गा. (गुरुजी म्हणजे के. सी. डे. ते एस्. डी. बर्मन यांचेही गुरु होते.) आणि काका म्हणजे भरपूर काम करून घेणारे माणूस. मी जेव्हा एच्. पी. दास आणि खेमचंद प्रकाश यांच्याकडे सहाय्यक म्हणून काम करत होतो, तेव्हा गाण्याच्या चित्रीकरणाच्या वेळी सेटवर गाताना ओठांच्या हालचाली टिपण्यासाठी मला हजर रहावे लागे. जर रात्र असेल तर पहाटेपर्यंत रहावे लागे. आणि असे काम केल्यावर सकाळी काका मला म्हणायचे, "चल, लवकर तानपुऱ्यावर बस."

परंतु लवकरच माझ्या लक्षात आले की इतके कष्ट असले तरीही माझ्या जीवनात गाण्याएवढे दुसरे काहीच चांगले नाही. मनाला शांती देणारे ! या कष्टांशी मग मी उत्तम प्रकारे जुळवून घेतले. मला माझ्या योग्यतेनुसार जे मिळायला हवं होतं ते मिळालं आहे.

प्रश्न : दादा, परंतु आमच्यासारख्या काही लोकांना असं वाटतं की तुमच्या योग्यतेनुसार तुम्हाला समाधानकारक दाद मिळाली नाही.

म.डे : (थोडं थांबून, विचार करून) अगदी खरं आहे तुमचं ! आणि तसंच नव्हे, तर (कदाचित इथे बोलताना मन्नांना आपण नक्की किती उघडपणे बोलावं ते कळत नसावं) मिळालं ते भरपूर आहे अशा प्रकारचे विचारच मी मनात आणले. खरे ते काय प्रकट केलेच नाही. परंतु असे असूनही मी स्वतःखेरीज इतर कोणालाच दोष देत नाही. याचा अर्थ असा की संगीतकाराला मी पूर्ण समाधान देऊ शकत नसणार. माझ्या गायकीत कुठेतरी काहीतरी कमतरता असणार. हीच तर माझ्यातील त्रुटी असेल.

प्रश्न : दादा, तुमचे मन फार मोठे आहे.

म.डे : नाही, नाही. जेव्हा तुम्ही एखादे गाणे ऐकता तेव्हा त्यामध्ये शब्द, चाल, आवाज या सर्वांचा समावेश असतो, बरोबर ? त्यामुळे दुसरा कोणी जर हे गाणे म्हणत असेल, तर तो वेगळ्या रितीने, माझ्यापेक्षा चांगल्या रितीनेही म्हणू शकेल असे तुम्ही का नाही म्हणत ?

प्रश्न : तुमचं म्हणणं असं आहे की मन्ना डे पेक्षा महंमद रफी ते गाणं जास्त चांगलं म्हणू शकेल ?

म.डे : (जोरदारपणे) अर्थातच होय. मी १००% सहमत आहे. मी गाणे चांगले म्हणू शकतो, पण इतर कोणीतरी कदाचित जास्त चांगलं म्हणू शकेल. आपण ह्याकडे खुल्या मनाने पाहिले पाहिजे. उदा. लता. ती जेव्हा गाते - आम्ही एकत्रितपणेही गायलो आहोत - पण ती गात असताना माझ्या मनात येतेच की छे! मी असं गाऊच शकणार नाही.

प्रश्न : असं उलटपक्षीही होऊ शकतं का ? तुमच्याबद्दल दुसरे गायकही असं म्हणू शकतात का ?

म.डे : नाही, त्याबद्दल मी विचार केला नाही. संगीत क्षेत्रात मी सदैव विद्यार्थी म्हणूनच राहिलो, आणि त्यामुळे उलट मला मदतच झाली आहे.

प्रश्न : सर, तुम्ही फारच नम्र आहात बुवा !

म.डे : नम्र ? मी नतमस्तक होतो. कारण जेव्हा जेव्हा मी महंमद रफींना गाताना ऐकतो, तेव्हा मनात येतं की ह्यांच्यापेक्षा चांगला गायक होणे शक्यच नाही.

प्रश्न : ते कसं शक्य आहे ? तुम्ही सर्व प्रकारच्या संगीताबद्दल बोलताय का ?

म.डे : एका तर. बापरे, त्यांनी काय गायलं नाहीय आणि जे गायलंय ते किती सुंदर रितीने गायलंय !

प्रश्न : आम्ही सुध्दा महंमद रफी साहेबांचा आदर करतो. असामान्य गायक --

म.डे : (मला थांबवून) आज दुपारी जेवल्यावर मी त्यांची गाणी ऐकत होतो. बंगाली गाणी होती ती. त्यांच्याकडून ज्यांनी कोणी ती गाणी म्हणून घेतली त्यांचा मला राग आला. कारण ह्यांपेक्षा सुंदर गाणी म्हणण्यास ते समर्थ आहेत. मी त्यांना अटकाव केला असता. आम्ही दोघे चांगले मित्र होतो हे खूप थोड्या लोकांना माहित आहे. मला त्यांच्याबद्दल, त्यांच्या गाण्याबद्दल खूप आदर आहे. ते अशिक्षित होते. ते अतिशय गरीबीतून वर आले. बऱ्याच लोकांना हे माहितही आहे. ते नाभिक होते. म्हणून काय झाले ? नाभिक असण्याचा आणि गाण्याचा काय संबंध ? जेव्हा मी संगीत दिग्दर्शक होतो तेव्हा ते माझ्याकडे कोरसमध्ये गायचे. अशा माणसाने प्रगती करून 'महंमद रफी' शैली तयार केली हे एक अप्रूप आहे. त्यांना माझा सलाम ! इतर कुणी असे करेल का ? अजिबात नाही. मी केलं असतं का ? म्हणून ते सदैव श्रेष्ठ गायकच आहेत. त्यांनी नवीन पायंडा पाडला.

जब रफी गुजर गये, नौशाद साब टेलिफोन करके मुझे बोले, "मन्ना साब, सुना आपने, रफी मियाँ चले गये." मैंने कहाँ, "अफसोस हुआ, बहुत दुख हुआ इस लिये की रफी (माझ्याकडे) खूपच नम्रपणे वागायचे." आपण किती मोठे आहोत ते त्यांचे त्यांनाच माहित नव्हते. आणि ही जी घराणी आहेत ना - किराणा घराणे, आग्रा घराणे, जयपूर घराणे - मी तर म्हणेन रफी मिया चले गये, उनका घराना भी चला गया उनके साथ ! रफी के गाने का जो स्टार्डिल था, कोई गाता है ऐसे ? हम नहीं गाते, तलत

नही गाते थे, मुकेश नही.

(क्रमशः)

- माणेक प्रेमचंद

('Yesterday's Melodies Today's Memories' या पुस्तकातून)

NOTE:Among the many things India can be proud about is the wonderful music that was made in the Hindi cinema of yesteryear. Songs that touched (and still touch) the hearts of many millions of people who understand Hindustani. No matter where we were, inside or outside the country, and whether we were old or young, rich or poor, fat or thin, there were songs that kept us enjoying them. Or making life more bearable, at the least.

'Yesterday's Melodies Today's Memories' is a biographical salute to all the main singers, composers, and songwriters who put out these melodies, from the start in 1931, till about 1970.

Manek Premchand's second book was Musical Moments From Hindi Films, celebrating 75 years of sound (and music) in Hindi Films. The author has also recently written another music book called Romancing The Song, which traces the history and changing face of lyrics in Hindi Cinema, right from 1931 till now.

To buy the books, or otherwise write to the author, his email address is manekpremchand@gmail.com